

refleja y se cuestiona para la experiencia de Noruega. Basándose en el caso de las islas Lofoten, plantea el debate sobre la autenticidad objetiva, la constructiva y la existencial, uno de los capítulos más interesantes por el planteamiento novedoso y sugerente. El cuarto apartado está más enfocado a la estrategia y gestión del turismo rural, analiza con diversos ejemplos la gestión de las empresas de turismo rural, las distintas implicaciones de las administraciones locales, regionales y nacionales, el recurrente tema de la educación o *training* de los iniciales agricultores a futuros hospedadores, las diferentes respuestas de las comunidades locales y los complejos conceptos de calidad en turismo rural. Finalmente, el libro concluye en el capítulo 16 con unas conclusiones elaboradas por los editores, buenos conocedores de la materia. Es, por tanto, éste un excelente trabajo para quien quiera mantenerse al día en esta dinámica línea de investigación, que va más allá del mero interés descriptivista del fenómeno turístico, pone de manifiesto las implicaciones locales, el valor de los espacios campestres, la revalorización cultural, gas-

trónomica y patrimonial que están teniendo estos espacios y sobretodo el turismo rural. Pero también cuestiona los límites del turismo rural, la artificialización del fenómeno, la colonización del medio natural por nuevos pobladores o la mercantilización y terciarización de la sociedad rural. Los editores concluyen con una llamada a la mejor integración entre políticas de desarrollo de los espacios agrarios y turismo en el espacio natural. Si bien la industria del ocio es una oportunidad para el mundo rural, depender sólo de ella es un error, al igual que lo fue el monocultivo agrario. Las oportunidades de diversificación económica de los espacios rurales pasan por unas políticas integradas, tanto a nivel social como económico y estructural. Los espacios rurales son, cada vez más, espacios cortizados por su multifuncionalidad, pero su conservación depende de un frágil equilibrio social, económico y medioambiental.

Gemma Cànoves Valiente

Universitat Autònoma de Barcelona
Departament de Geografia
Gemma.Canoves@uab.es

FALAH, Ghazi-Walid; NAGEL, Caroline (eds.) (2005).
Geographies of Muslim Women: Gender, Religion and Space.
Nova York: The Guilford Press, 337 p.
ISBN: 1-57230-134-1

«Entre Oriente y Occidente existen tantos malentendidos que hay que empezar por derribar los prejuicios, los tópicos, las ideas preconcebidas, las generalizaciones, y precisar las palabras y las cosas.» (Tahar Ben Jelloun, *La Vanguardia*, 25 de juliol de 2005)

Des dels atemptats de l'11 de setembre de 2001 a Nova York, moltes coses han canviat a nivell mundial. Algunes de les conseqüències geopolítiques més significatives han estat la invasió de l'Afganistan i la guerra de l'Iraq per part de les

forces «aliades» dirigides pels Estats Units. Si durant la Guerra Freda els països comunistes eren els culpables de tots els mals, des de fa uns quants anys han passat a ser-ho els règims islamistes. En el clima polític actual, la imatge estereotip que des d'Occident tenim dels països àrabs i/o musulmans ens arriba filtrada per les notícies i les fotografies que els mitjans de comunicació ens donen d'aquests països. Són majoritàriament imatges carregades de violència, on el fanatisme religiós i la inestabilitat política sembla que formin

part de manera inexorable de la vida quotidiana de milions de persones. Són representacions que, de mica en mica, van entrant en el nostre subconscient i que poden arribar a provocar-nos un sentiment de permissivitat i de justificació moral davant les intervencions militars d'Occident. Sovint oblidem que a Algèria, Palestina o Iran hi ha persones que viuen una quotidianitat tan «normal» com la nostra: es lleven, esmorzen, van a treballar, es diverteixen i tornen a dormir a casa seva. És per aquest motiu que el llibre *Geographies of Muslim Women* esdevé tan necessari per entendre millor el món que ens envolta.

La compilació del llibre és a càrrec del geògraf Ghazi-Walid Falah (editor de la revista *The Arab World Geographer*), de la Universitat d'Akron (Ohio, Estats Units), i de la geògrafa Caroline Nagel, de la Universitat de Loughborough (Leicestershire, Gran Bretanya). El llibre comprèn dotze capítols escrits per geògrafs i geògrafes (tant musulmans i musulmanes com no musulmans i no musulmanes) que, des d'una perspectiva geogràfica, cultural, històrica i política i des dels estudis de migracions i de desenvolupament, ens apropen a realitats geogràfiques diverses on les dones musulmanes, lluny de ser identitats estàtiques i passives (tal com ens volen fer creure els mitjans de comunicació), són subjectes dinàmics i actius protagonistes de la seva pròpia història. Cal afegir-hi, també, que, igual com entre les dones cristianes, per exemple, no hi ha una manera única de pensar políticament ni d'actuar socialment, tampoc les dones musulmanes tenen una única manera de fer-ho. Les seves experiències són, com les de totes les dones, variables segons el seu context geogràfic i històric, la seva edat, sexualitat, habilitat física, ètnia i condició social. A grans trets, doncs, l'objectiu d'aquest llibre és analitzar de quina manera les creences religioses, les institucions, les pràctiques i els discursos configuren l'espacialitat femenina.

El llibre es divideix en tres grans apartats. El primer engloba quatre treballs que analitzen les interrelacions entre les relacions de gènere i els processos de desenvolupament mediades per les pràctiques i els discursos islamistes. Dos dels capítols se situen a l'Afganistan, un altre al Pakistan i l'altre al Marroc. Un dels capítols d'aquest bloc ens apropa al coneixement de les diferents experiències en la vida quotidiana de les nenes i els nens en una comunitat rural paquistanesa influïda per les transformacions econòmiques a nivell local (d'una economia de subsistència a una de mercat). A través d'entrevistes en profunditat a mares d'aquesta comunitat, l'autora arriba a la conclusió que el treball reproductiu de les nenes ha augmentat considerablement en els darrers anys, la qual cosa ha facilitat, paral·lelament, la continuació dels estudis i el treball productiu fora de la comunitat dels seus germans. La construcció dels ideals musulmans del que ha de ser una «bona» nena i el punt de vista patriarcal que defensa la superioritat dels nens provoca que les nenes tinguin una mobilitat espacial molt reduïda (gairebé inexistent més enllà de la llar) i que, per tant, es vegi assegurada la pràctica del *purdah*, és a dir, aquella que intenta evitar la mirada masculina fora del nucli familiar.

Els capítols següents fan una crítica als projectes de cooperació que es formulen des d'Occident a causa del gran desconeixement de les realitats locals dels països en vies de desenvolupament on són implementats. Un dels treballs més colpidors se situa a l'Afganistan de l'era post-taliban. En aquest context, les agències de cooperació occidentals es dediquen a fomentar els projectes de desenvolupament que prioritzen la privatització i la comercialització, fet que provoca l'afebliment de les bases de subsistència tradicionals i repercuteix negativament en la vida quotidiana de les dones. Concretament, l'estudi mostra les repercussions socials que ha provocat en una comuni-

tat rural la implementació d'un projecte de cooperació, en oferir només als homes la possibilitat d'aprendre noves tècniques d'assistència mèdica per al ramat, amb la qual cosa es dona per suposat que les restriccions culturals i religioses de les dones a l'espai públic les exclouïa directament de ser, també, beneficiàries del projecte. El desconeixement dels finançadors va passar per alt que eren les dones les encarregades d'aquesta tasca, que tenien sofisticats coneixements per fer-ho, desig de continuar exercint-lo i que, mitjançant la negociació, havien arribat a apropiari-se d'un espai tradicionalment masculí.

La segona part del llibre està formada per tres capítols dedicats a l'estudi de la mobilitat i les migracions de les dones musulmanes i, més concretament, centrats en l'anàlisi de les implicacions que tenen les relacions de gènere, les estructures polítiques, els processos econòmics i les ideologies culturals i religioses en la configuració dels fluxos i les experiències migratòries. La llibertat de les dones i la seva mobilitat està íntimament relacionada amb la construcció social de la seva moralitat i amb la espacialització dels codis ètics de comportament. És el que una de les autores del llibre, en parlar de la llibertat i la mobilitat de dones marroquines a França i al Marroc, anomena les «geografies morals», és a dir, aquells conjunts de codis que influeixen en la llibertat de les dones per moure's en qualsevol escala (dins el poble, del camp a la ciutat, entre països, etc.). Així, doncs, les pors i les ansietats relacionades amb la llibertat de moviments de les dones i la seva emancipació van estretament lligades amb el desig de la comunitat per controlar la sexualitat femenina i assegurar la seva «puresa». És el cas de la comunitat de classe treballadora britànica paquistanesa, per a qui les seves dones són —en un món que senten hostil— les encarregades de salvaguardar i protegir la identitat col·lectiva musulmana paquistanesa.

Una altra recerca presentada en aquest segon bloc mostra perfectament com, en el cas de les dones joves d'Indonèsia (d'ingressos baixos i origen rural) que emigren cap a l'Àrabia Saudita per treballar en el sector domèstic, les creences i les pràctiques religioses són centrals per entendre el seu procés migratori. D'una banda, les dones són reclutades en escoles on segueixen estrictament la religió musulmana i on aprenen la llengua àrab, la qual cosa les fa especialment desitjables per convertir-se en mà d'obra al país de destinació. D'altra banda, la possibilitat de treballar a l'Àrabia Saudita els permet fer el pelegrinatge a la Meca i els dona un gran honor i prestigi una vegada tornen a la comunitat d'origen. Cal no oblidar, però, que el fet de treballar al sector domèstic i en un espai privat les fa potencialment més susceptibles de patir abusos sexuals i explotació per part de les persones que les contracten.

Finalment, la tercera part del llibre se centra en la representació que els mitjans de comunicació, els governs i la literatura fan de l'islam, el gènere i les dones musulmanes. Els discursos i les representacions no tracten simplement de l'imaginari i de la descripció del llenguatge, sinó que també fan referència als sistemes de poder que operen modelant el coneixement de la gent i els llocs i, en molts casos, justificant la dominació política i les desigualtats socials. Els cinc capítols d'aquest darrer bloc giren al voltant d'aquests temes i de com els discursos i les representacions es visualitzen en les pràctiques espacials. Un dels treballs fa una anàlisi crítica de determinades fotografies que exhibeix la premsa nord-americana de les dones musulmanes per tal de donar una imatge negativa del món àrab; i un altre, des de la literatura, fa una revisió de cinc novel·les escrites en francès per escriptors tunisians en les quals es veu clarament com les seves protagonistes transgredeixen els espais i com la divisió entre l'espai públic i el privat, lluny de ser estàtic i absolut, és constantment posat en

dubte per elles. Una tercera recerca estudia la lluita obrera protagonitzada als anys setanta per dones treballadores d'una fàbrica de tabac al Líban i insisteix en les connexions dinàmiques entre els espais de la llar i els de la feina. Un quart treball, especialment interessant, és el que fa referència al debat polític generat a Turquia sobre l'ús del vel a l'espai públic. S'hi veu com els moviments islamistes estan en contra de les regulacions estatals que restringeixen l'ús del vel, ja que, segons ells, discriminen les dones musulmanes pel fet d'obligar-les a escollir entre la seva fe i la seva educació i feina. Per a aquests grups, el tema del vel és una qüestió de drets humans i el seu ús, un símbol de resistència contra l'estat turc defensor, des de les reformes d'Atatürk, de l'occidentalització de les maneres de vestir i de l'estil de vida de la població. El darrer treball presentat mostra com l'islam pot anar-se reinventant i donar cabuda a formes més incloents d'entendre les pràctiques religioses. L'exemple que s'hi presenta és la

construcció, a la dècada dels anys setanta, de la primera mesquita de dones a Somàlia. Aquesta mesquita s'ha convertit en un espai públic, legítim i autònom, on moltes dones es reuneixen per discutir-hi assumptes religiosos i estudiar-hi l'islam.

Finalment, cal dir que el llibre omple un buit en la disciplina geogràfica, ja que poques vegades es pren la religió com un factor significatiu a l'hora d'analitzar com les experiències humanes s'inscriuen en l'espai, negocien i transformen els llocs. Per altra banda, la lectura del llibre encoratja el diàleg entre musulmans i no musulmans, homes i dones, tot ajudant a identificar semblances en les experiències de les dones musulmanes, més enllà de remarcar-ne, com tan sovint passa, només les diferències.

Anna Ortiz Guitart

Universitat Autònoma de Barcelona

Departament de Geografia

Anna.ortiz@uab.es

HALL, Michael C.; HIGHAM, James (eds.) (2005).

Tourism, recreation and climate change.

Clevedon (UK): Channel View Publications, 309 p.

ISBN: 1-84541-004-1

Segurament, el canvi climàtic apareix com la principal preocupació ambiental contemporània, atès que, en una mesura més o menys elevada, els seus impactes es materialitzaran a escala planetària i afectaran bona part de les activitats humanes. En aquest sentit, el turisme és un dels sectors econòmics que en pot patir més les conseqüències, alhora que també contribueix a desenvolupar el fenomen. I, paradoxalment —aquí rau una gran contradicció—, el turisme es tendeix a presentar com una activitat que, com més va, més preocupada està per les qüestions ecològiques, i que avança progressivament vers la sostenibilitat ambiental, en el marc de

l'anomenat «turisme postfordista». Tot plegat, el canvi climàtic apareix com un dels desafiaments més apassionants per a la supervivència del mateix sector turístic.

Al llarg dels darrers anys, aquesta problemàtica ha esdevingut un dels principals temes de recerca dins l'àmbit de la gestió i la planificació del turisme. I així ho testimonia la progressiva publicació de nombrosos articles en revistes especialitzades, la celebració de conferències internacionals, etc. Amb tot, no deixa de ser una mica sorprenent el fet que aquest sigui el primer llibre publicat que estigui orientat explícitament en aquesta direc-